

- Robert Fisk, *Büyük Medeniyet Savaşı: Orta Doğu'nun Fethi*, Murat Uyurkulak (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, 936 s.
Değerlendiren: Süleyman Güder*

Bilgi edinmede insanların birkaç farklı yol izledikleri görülür. Kimi okuyarak kimi duyarak kimisi de görerek, gözlemleyerek ve hissederek bilgi edinir ve yazar. Elbette bunlardan, insanı etkileyen ve üzerinde en fazla tesiri olanı sonuncusudur. Örneğin “Savaş niçin olmamalı?” veya “Savaş hâli nasıldır?” diye sorduğumuzda herkes, farklı bir açıklama tarzıyla yaklaşır. Aslında hepsi de çoğunlukla kitabi ve/veya nazari ve ahlaki saiklere dayanır. Durum böyleyken dünyanın karmaşık coğrafyalarından biri olan Orta Doğu için bilgi kaynaklarımızın yukarıda bahsettiklerimizden hangisine denk geldiğini bir an düşünelim. Bizlerin, Türkiye'nin sakinleri olarak uzunca bir süre “bataklık bölgesi”nden (Orta Doğu) uzak kaldığı bir gerçek. Ayrıca yakın bir zamana kadar bu bölgeye dair bilgilerimiz çok sınırlı ve “işlenmiş” bir kaynaktan gelmekteydi. En ilgili olanımız yahut Orta Doğu uzmanlarımız bile İngilizce literatür üzerinden takip ederdi bölgeyi. Hâl böyle olmakla beraber, son zamanlarda bu algının, yeterli olmasa da kısmen değiştiği görülmektedir.

Bölgeye olan ilginin artması, yayımlanan kitap sayısından anlaşılabilir. Robert Fisk'in *Büyük Medeniyet Savaşı: Orta Doğu'nun Fethi* başlıklı otobiyografik çalışması, son zamanlarda çevrilmiş nitelikli çalışmalardan biridir. Bunun böyle olmasının nedeni, yazarın, olayları birinci elden anlatmasıdır. Robert Fisk, geniş hacimli bu kitabında, hayatın içinden kan, ölüm, ayrılık, ihanet ve kalleşliklerin hikâyelerini ve savaşın yıkıcı etkisini gözler önüne seriyor. Devasa eser, Fisk'in 30 yıllık gazetecilik deneyiminden damıtılmış bilgi ve yorumların hasılası olarak ortaya çıkmıştır. Yazar, bir gazeteci olarak kendini birinci elden tarihe tanıklık eden biri olarak tanımlar ve bu nedenle tarafsız davranmak zorunda olduğunu belirtir (s.21). Ancak, yazarın, kitap boyunca meslektaşlarına göre daha “insafli” olduğu söylenebilirse de tarafsız olduğu söylenemez.

Yazar, başarılı bir gazeteci olabilmenin yolunu, kendi tecrübesinden yola çıkarak şöyle açıklar: yaptığı işin takipçisi olmak ve araştırdığı konunun, sonucunu alıncaya kadar heyecan ve kararlılıkla peşini bırakmamak. Mesela kitabında belirttiğine göre Güney Lübnan'da failinin İsrail olduğu düşünülen 4 çocukla 2 kadını öldüren bir füze saldırısının arka planını uzun araştırmalar ve ısrarlı takip sonucunda aydınlatmış, failin ABD deniz piyade birlikleri olduğunu ortaya çıkarmıştır (s. 683). Yaptığı gazeteciliğin hakkını teslim etmekle birlikte Fisk'in, çalışmanın tamamına nüfuz etmiş bir şekilde sürekli olarak okuyucuya nasıl başarılı bir gazeteci olduğu ve olayları deşifre etmede nasıl muhalif bir tavır takındığını ispatlamaya çalışması ve bunu okuyucuya, “gazeteci dediğiniz, benim gibi olmalı” şeklinde ima etmesi, üslup olarak okuyucuyu rahatsız etmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Fisk, otobiyografi niteliğindeki çalışmasında, özellikle son otuz yılda Orta Doğu'da gerçekleşen önemli savaş ve çatışmaları eleştirel bir bakışla ele alıyor. Kitapta bahsedilen olayların arka planında, büyük güçlerin Orta Doğu'yu "fethetme" hikâyesi yatmaktadır. Değerlendirmemizde, bu çatışma ve savaşların son otuz küsur yıldır dünya siyasetine etkileri ve kitabı temsil etmesi açısından bunlardan birkaçı kısaca değerlendirilecektir.

Yazar, kitaba SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle (1979) giriş yapar. Bu, yazarın *The Times* Orta Doğu muhabiri olarak tanıklık ettiği ve deneyim olarak kronolojide en geriye götürdüğü olaydır. Ayrıca sözü edilen işgal, Soğuk Savaş sonlarına doğru dünya siyasetini etkileyen önemli de bir olaydır. Bu bölümde, son on yılda gündeme sıkça gelen Usame bin Ladin ile gerçekleştirdiği görüşmelerden (üç defa) uzunca bahseden yazar, büyük güçlerin bu bölgeyi kontrol etme saplantılarının kendileri için nasıl bir makûs talihe dönüştüğünü, geçmişten örnekler vererek açıklar. Çalışmanın bu bölümünde yazar, büyük devletlerin çıkar ve tehdit algılarını nasıl kurguladığını, el-Kaide lideri şahsında incelemiştir. Aynı şekilde bu devletlerin "her şeyi" kendi çıkarları doğrultusunda nasıl dönüştürdüğünü ve tanımladığını metinde ustaca işlemiştir. Fisk'in altını çizdiği husus, büyük güçlerin (imparatorluklar) bu tür durumlarda hep aynı dili kullandıklarıdır (s. 84). Örneğin Batılı ülkelerin, Sovyet işgali sırasında/sonrasında komünizme karşı desteklediği, hatta sırtını sıvazladığı Usame bin Ladin'in 11 Eylül 2001 sonrası yeni konjonktüre uygun olarak "terörist" ilan edilmesi, bunun göstergesidir. Yaptığı işin mahiyetinin ne olduğu tartışmaya açık bir konu olsa da özü itibarıyla Usame bin Ladin, 1979'da ne yaptıysa (Arap müfrezesiyle Sovyetlere karşı savaş), 2001 sonrası da aynı şeyi ("kâfirlere" karşı Allah yolunda cihat) yapmaya devam etmiştir. İlginç bir şekilde Fisk, yaptığı işin doğruluğuna inanmaları açısından Usame bin Ladin ile George W. Bush ve Tony Blair arasında pek fark görmemektedir. Her iki bakış açısının da insanlık için tehlikeli olacağını belirtir (s.39).

Çalışmada önemli yer tutan konulardan bir tanesi de Irak-İran çatışmasıdır. Fisk, İran İslam Devrimi (1979) ve sonrasında Batılı güçlerin Irak-İran Savaşı'na giden süreçte taraflardan birini destekleyerek savaşta katalizör etkide bulunduğunun hikâyesini, dramatik neticeleriyle birlikte, tamamen kendi gözlemlerine dayanarak etraflıca ele almıştır. Bölümde işlenen ana fikir, Batı'nın ikiye bölünmüşlüğüdür. Fisk'in kendisini de dâhil ettiği Batı, Kuveyt'i işgaline kadar Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in, Hitler Almanya'sında olduğu gibi fütursuz hareketlerinde sırtını sıvazlayıp İran'a karşı savaş açmasında onu kışkırtmış ve Saddam'ın yaptığı katliamları (örneğin Halepçe) görmezlikten gelmiştir. Saddam'ın İran'a saldıracağı, gün gibi aşikâr olmasına rağmen hiçbir girişimde bulunulmamış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, bu konuda Saddam'ın İran'ı işgal edişine kadar hiçbir somut adım atmamıştır. İşgal sonrasında Konsey'den çıkan kararda (479 sayılı karar), Irak'ın işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini istemek yerine, sadece ateşkes öngörülmekteydi (s.167). Batılı ülkeler, daha önceleri sorunlu bir ilişki yürüttükleri Saddam'la, İran Şahı Pehlevi'nin devrilmesi ve ülke yönetimine İslami rejimin gelmesiyle yakınlaşmış, böylece âdeta onun Batılıların nezdindeki tüm "günahları" yok sayılmıştır. Yazar, başta ABD olmak üzere Batılı devletleri, çıkarları uğruna

ikiyüzlü davranmakla suçladığı bu bölümde, İran İslam Devrimi'ne karşı Irak'a yüksek meblağda borç para sağlanmasının yanı sıra, Saddam'ın İran'a karşı biyolojik ve kimyasal silahlar kullanmasına göz yumulduğundan bahseder. (s. 203, 204, 209). Aslında bu savaşta, savaşı taraflar (Irak, İran) dışında başka güçlerin de olduğu birçok defa kanıtlanmıştır. Bu durum kitapta, "ABD, savaşın [Irak-İran] daha ilk günlerinden beri Irak'a, İran cephe hatlarının uydu fotoğraflarını veriyor, gayriresmî Amerikalı 'danışmanlar' Bağdat'ta cirit atıyordu." ve "İran siperleri ve topçu mevzileri, tank barikatları haritası Irak'a verildi." şeklinde yer almıştır (s.198, 665).

Irak-İran Savaşı dışında, Irak'ın Kuveyt'i ve ABD'nin Irak'ı işgallerine tüm dramatik yönleriyle temas etmiş ve okuyucuya önemli kesitler sunmuştur. Bu bölümün en ilginç yanı, yazarın, 2003'teki Irak işgalinin ayak seslerini Irak'ın Kuveyt'i işgalinde aramasıdır. Kısacası 2003'teki işgalin provası, daha 1990'larda yapılmıştır (s.549). İran'a karşı Irak'ı koşulsuz destekleyen Batı, aynı şekilde Kuveyt'e müdahalesinde Irak'ın sırtını sıvazlamış, en azından saldırı yapacağı gün gibi belirgin olmasına rağmen sesini çıkarmamıştır. Yani 2 Ağustos 1990 tarihinde saldırı emrini vermesinden dört gün önce Saddam'ın, ABD Bağdat büyükelçisi April Glaspie ile olan görüşmesinin ardından Glaspie, baş gösteren ihtilafın "Irak ve Kuveyt arasında bir mesele" olduğunu fütursuzca açıklamıştır (s.519). Yazarın, ilgili kısmı ele alırken dem vurduğu nokta, Batı'nın ikiyüzlülüğünün yanı sıra Irak'a BM tarafından uygulanan ekonomik ambargo sonucunda yüz binlerce insanın, özellikle çocukların yeterli beslenememe ve ilaç sıkıntısı gibi nedenlerden dolayı hayatını yitirmesidir. Savaşı önleme konusunda ağır davranan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri, 661 sayılı kararı 6 Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgalinden hemen sonra kabul etmiş ve devamında ağır yaptırımlar hayata geçirilmiştir (s. 614). Müellifin haykırışı, şu ifadesinde söze dökülmüştür: "Biz (kelimenin en kesin anlamıyla biz) Batılılar, bütün bunlardan [kanser vakalarındaki artış, hastane sisteminin çöküşü, ilaç sıkıntısı vb.] sorumluyduk; biz, yani Irak'a karşı BM yaptırımlarını kabul edenler. O yaptırımlar ki bu çocukları alenen öldürüyor ve aynı derecede alenen Saddam Hüseyin'e zarar falan vermiyordu..." (s. 643-44).

Fisk, eserin normal akışı içerisinde anlaşılması güç, keskin bir kronolojik ve metodolojik sapma göstermiştir. Kitabın tamamına hâkim olan araştırma ve gözleme dayalı vaka analizini yazar, I. Dünya Savaşı ve biraz öncesinde gerçekleşen olaylara değinirken terk etmiştir. Bu kısımlar, yazarın çok fazla açıklama yapmadığı ve doğrudan meseleye taraf olduğu kısımları oluşturur. İlki, I. Dünya Savaşı yıllarında babasının katıldığı savaşla -ki kitaba ismini de veren madalyanın alındığı savaştır- ilgili olan kısımdır. Bu kısım, toplam 18 sayfalık bir anlatıyı oluşturur. Çalışmanın otobiyografik bir eser olduğu düşünülürse, buna referans vermesi anlaşılabilir. İkincisi, Fisk'in, çalışmanın bir yerinde kronolojik sırayı da bozan bir şekilde *Ermeni Meselesi*'ne temas etmiş olmasıdır. Ermeni olaylarındaki analizlerde kendine ihtiyat kaydı koymadan aksiyom olarak kabul ettiği şey, Türklerin (İttihat ve Terakki Cemiyeti) "Ermeni ırkının topyekûn ve sistematik imhası"nın gerçekleştirdiğidir (s.293). Kitabın diğer kısımlarında olduğu gibi yazarın eleştirel tavrının bu kısımda yeterince korunmadığı görülmektedir. Mevcut konjonktürde Türklerin

“soykırım” yapıp yapmadığı meselesi, başlı başına siyasi bir mesele hâlini almışken ve meseleye taraf olanların bile başka türlü bakmak istemedikleri (en iyi kanıt: arşivlerin yeterince açılmamış olması) bir ortamda, kitabın konusuyla çok da alakalı olmayan bir bağlamı tartışmaya açması, anlaşılmakta güçlüğüne neden olmaktadır. Fisk, buna, çalışmasında şu şekilde yer verir: “Müttefiklere karşı Çanakkale’de kazandıkları zaferle cesaretlenen Türkler [İttihat ve Terakki Cemiyeti], tıpkı Nazilerin yirmi yıl sonra Avrupa Yahudilerine yapacağı gibi, [Kürtlerle birlikte] hiddetle Ermenilerin üzerine çullandılar” (s. 293). Bunlara ek olarak çalışmasında alıntı olarak Amerika’nın İstanbul büyükelçisi Henry Morgenthau’nun, ABD Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı (siyasi içerikli) mektupları kullanmış olması ve argümanını oluştururken iddiasını tartışmalı bir isim olan Taner Akçam’a dayandırması, okuyucu tarafından ihtiyatla karşılanmasını gerektiren hususlardır. Elbette ki Orta Doğu’dan bahsedildiğinde Filistin-İsrail sorununa değinmek kaçınılmaz olmaktadır. Birçok yazarın, hatta araştırmacının bile Filistin-İsrail sorununun kökenlerine dair yüzeysel geçtiği unsurlar, çalışmada yeri geldikçe ayrıntılı olarak incelenmiştir. Oslo’ya giden yol ve Filistin-İsrail sorunun çözül(e)memesi yanında karamsar bir şekilde bu sorunun çözülemeyeceğini belirtirken yazar, ciddi analizler yapmaktadır. İki ülke tarafından etkili olmuş temel aktörler ile ikili görüşmelere sıkça yer verilen bu bölümde denilebilir ki yazar, meseleyi yargılamaktan öte anlamaya, yani tarafların çözüme yaklaşmayı ve belki de yaklaşamayılarının kültürel ve dinî sebeplerini anlamaya çalışmıştır. Örneğin Filistin tarafından gerçekleştirilen “İntifada” olgusunu, meslektaşlarının aksine “teröristçe” bir eylem olarak yaftalamak yerine, ilgili kişilerin nasıl bir dünya algısına/tahayyülüne sahip olduklarını ve onları motive eden fikirlerin neler olduğunu sorgulama yoluna gitmiştir. Yazar, araştırma boyunca korumaya çalıştığı eleştirel tavrının, kendisi açısından “anti-Semitizm, ırkçılık” yakıştırmalarına neden olabileceğini öngörmüş olmasına rağmen Filistin’de İsrail’in gerçekleştirdiği “vahşet”i gündeme getirmeye “cüret” edebilmiştir (s. 392). Bu bölümde dikkat çeken noktalardan biri de sorunun bir türlü çözüme kavuşturulamamasında Batı’nın, Filistin-İsrail sorununda İsrail lehine ikiyüzlü davranmasından (özellikle ABD) kaynaklandığını iddia etmesidir (s.368-69).

Bununla birlikte yazar, Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli kilometre taşı olan 11 Eylül 2001 New York İkiz Kuleleri ve Pentagon’a düzenlenen saldırılar ve onların sonuçlarını (Afganistan ve Irak Savaşları) etrafıca incelemiştir. Çalışmanın tamamına yansıyan kuşkucu ve araştırmacı ruhun, saldırıların kim tarafından tertip edildiği konusunda çok fazla yaşatılmadığı/sürdürülmediği görülmektedir. Buna rağmen Fisk, saldırıların “Araplar/Müslümanlar” tarafından organize edildiği var sayılsa da bunun asıl (tahrik eden) müsebbibinin Batı olduğunu belirtmiştir. Yazarın, tarihten benzerlikler kurarak Batı refleksini (büyük devlet/imparatorluk) iyi öngörüp 11 Eylül’ün hemen sonrasında kaleminden dökülen kelimeler manidardır: “Amerika savaşta ve umarım yanılıyorum, ama şu an Orta Doğu’da binlerce insanın ölümü kapıda, belki de Amerika’da da. Bazıları ‘yaklaşan patlamaya’ dair uyarılarda bulunmuştu. Fakat bu kâbusu asla tasavvur etmiyorduk.” Yani bu durum, “Filistinliler’in evlerini [İsrail tarafından] yıkan Amerika

füzeleriyle Lübnan'a atılan füzelerin ABD tarafından yapılmasıyla alakalı"dır (s.726). Afganistan ve Irak savaşlarının gerçekleşmesinin üzerinden yaklaşık 10 yıl geçtikten sonra, Fisk'in kehanetinin gerçekleştiği görülmektedir. Aynı şekilde Fisk, ABD'nin, 11 Eylül'ün sonuçlarını kendi çıkarları doğrultusunda sonuna kadar kullanacağını öngörmüştür. Yazar, bunu şöyle açıklar: "11 Eylül'ün her türlü tartışmayı bitirmek, her türlü kuşkuyu ortadan kaldırmak, her ülkeyi işgal etmek için kullanılacak bir hukuk, bir yasa maddesi hâline geleceğini tahmin ediyordum. Muhalefet mi? Kimin umurundaydı ki; Manhattan sokaklarında savrulan o cesetleri bir kez daha göstermek yeterdi"(s. 729).

Fisk'in bu bölümde sıklıkla dile getirdiği husus, ABD otoriteleri tarafından, insanlık adına işlenen uluslararası boyutta bir suçun sonrasında müsaade edilmeyen tek şeyin saldırının saiklerinin aranmasıdır. Bu saldırıyı kimin yaptığı hemen saldırı sonrası (iyi araştırılmamış olsa bile) bildirilmiş olsa da niçin gerçekleştirildiğine dair sağlıklı pek bir şey bulunamamaktadır. Daha doğrusu ABD yönetimi tarafından bu konu üzerinde çok fazla düşünülmemiştir (s. 730). Yazarın, İkiz Kuleler ve Pentagon saldırıları sonucu tekrar işgale uğrayan Afganistan'a dair notları, daha önce çizmiş olduğu çerçeve dâhilinde ele alınmıştır. Fisk, olayları empati kurarak, yani o (savaş mağduru) insanların dünyasından bakmaya çalışmıştır. Haddizatında çalışmayı benzerlerinden farklı kılan da bu özelliğidir. Örneğin, yazarın şu cümleleri, bu gibi hususlarda onun nerede durduğunu belirtmesi açısından önemlidir. Bu alıntı, onun bir grup Afganlı'dan dayak yediği zaman bunu hak ettiğini, en azından onu dövenlerin nasıl bir ruh hâli içinde olduğunu çok iyi özetler: "Şunu fark ettim, bana saldıran bütün o Afgan erkek ve çocuklar, normalde bunu asla yapmazlardı. Onların acımasızlığı, tümüyle başkalarının, bizim ürünümüzdü." "KilaAbdullah'da [dayak atılan yer] bir Afgan mülteci olsaydım, tam da yaptıklarını yapardım. Robert Fisk'e saldırdım. Ya da bulabildiğim herhangi bir Batılı'ya" (s. 759-60).

Yazarın belirttiği gibi, ABD başkanı olarak Bush'un uluslararası kamuoyunda ileri sürdüğü bahanesini (Irak'ın kitle imha silahı bulundurması), gözüne kuzuyu kestiren kurdun ileri sürdüğü mazeretten kesinlikle daha inandırıcı olmadığını uzun uzun anlatmaktadır (s. 782, 786, 789, 790). Bununla beraber petrol için savaşa giren ABD'nin, bu savaşın temellerini daha önceki müdahalelerinde attığını ifade eder. Irak'ta kontrolü ele geçirdikten sonra ülkenin tüm servetinin, tarihinin ve kurumsal hafızasının yağmalanmasına göz yuman ABD'nin, sadece petrol ve iç işleri bakanlıklarını nasıl koruma altına aldığını gözlemlemesi, bunu destekler mahiyettedir (s. 863). Yine bu bölümde dikkate şayan noktalardan biri, ABD askerlerinin, Saddam zulmüne maruz kalan Iraklılar tarafından niçin hoş karşılanmadığını ve Bush'un bu konudaki yanılsamaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda Bush'un yanıldığı noktayı ve yanılsamasının nedenlerini yetkin bir biçimde açıklamıştır.

Kitabın bugün hâlâ güncelliğini koruması, yazarın bölgenin havasını çok iyi koklamasından ve tarihteki tekerrürlerin yasasına dair birtakım tespitlerinden kaynaklanır. Çalışmanın bu son bölümde, Suriye Başkanı Beşar Esad'ın başa gelmesiyle ilgili

süreci kısaca ele aldıktan sonra yazar, kimsenin daha önce sormadığı, fakat bugün için çok anlamlı bir soruyu yıllar önce sormuş olması, bunun en iyi kanıtıdır. Fisk, şu soruyu sorar: “Bir rejim, geçmişindeki günahları bir şekilde kabul etmeden Baasçılığın mirasçılarının yanı sıra cinayetler işleyen Müslüman Kardeşler’in sağ kalanları için bir gerçek muhasebesi olmaksızın ayakta kalabilir mi? Beşar Esad’ın parti adına korkunç şeyler yapıldığını söyleyebildiği (söyleyeceği) bir zaman gelir mi?” Ardından, “Beşar’ın Hama’dan sorumlu aynı karanlık güçlerin desteğine ihtiyaç duyduğu göz önüne alındığında, bundan şüpheliyim. Gerçekler ve uzlaşma, Güney Afrika ve Kuzey İrlanda’da işleyebilir, fakat Orta Doğu’da tarih çok derinlere gömülüdür.” der (s. 715). Bence bu tespit, bugün Suriye’de yaşanan vahşetle birlikte düşünülürse önemini hâlâ korumaktadır.

Büyük Medeniyet Savaşı: Orta Doğu’nun Fethi isimli bu kitabın, Orta Doğu’da bugün yaşanan hareketliliğin ve çatışmaların doğasına dair en kapsamlı ve derin analizlere sahip bir eser olduğu söylenebilir. Böyle hacimli bir kitabın kendini okutması, sanırım yazarın maharetine dair okuyucuya bir fikir verir. Yazarın bu maharetine rağmen kimi konularda gereğinden fazla detaya girmesi (neredeyse tüm bölümlerde bu durumun tekrarlanması), okuyucuda usanmaya neden olabilmektedir. Kitapta dikkat edilmesi gereken bir husus da yazarın kimi yerlerde gerek Orta Doğu’nun kültür ve geleneklerine dair gerekse bölgenin hâkim dinî (İslam) inancına dair birtakım temel konularda yaptığı maddi hataların varlığıdır. Kitabın anlaşılmasında ciddi bir sorun teşkil etmemiş olmasına rağmen Fisk’in bazı temel konularda -bir kısmı mütercim tarafından tashih edilen- yanlış bilgilere sahip olduğu görülebilmektedir (s. 542). Son kertede, Orta Doğu üzerine çalışanlar ve bakışlarını buraya yoğunlaştırmak isteyenler için okunmasında fayda olan bir çalışma denebilir.